

Barátság porból a csillagokig

„Népszerű cikket csak az merjen írni, akinek a kisujjában van a tudomány. Nem szabad hangzatos szavak, kifejezések mögé bújni.”
(Bay Zoltán)

Bay Zoltán és Szabó Lőrinc barátsága nem ismeretlen tény a témában járatosak, s talán a kuriózumok iránt érdeklődők előtt sem, hiszen nyolc éven át voltak gimnáziumi osztálytársak, ültek nap mint nap egy padban, s barátságuk egészen Szabó Lőrinc korai haláláig fennmaradt. Napvilágot is látott már néhány ezzel foglalkozó írás, főként interjúk, beszélgetések Bay Zoltánnal.

Jelen összeállítás a mélyebb elemzés igénye nélkül csak néhány motívumot kíván kiragadni, elsősorban a visszaemlékezésekre támaszkodva, egy Bay Zoltán idézetet választva mottóként, megpróbálván adaptálni az adott körülményekre, s ennek jegyében, ahol csak lehet, a költőt és a tudóst megszólaltatva, elvégre érzéseiket, gondolataikat ők tolmácsolhatják a lehető leghűbben.

Hol is találkoztak? Színhely a korabeli Debrecen. „A XIX. század utolsó negyedében a város népességének gyarapodásával egyre gyorsabb ütemben indult meg Debrecen városiasabb kialakulása mind újabb és újabb jelentős épületek létesítésével, mind az utcák, terek, parkok rendezésével, fásításával” – olvashatjuk a város történetéről [1]. Az 1900-as évek elejére a 14. században megszilárdulni látszó belső mag és az 1800-as évek elejétől kialakuló tanyavilág kezdett szerves egységet alkotni. Az egykori város lényegesen kisebb volt, mint napjainkban. Ahogy ez az egykori, ugyancsak osztálytárs Béber László érzékletes leírása nyomán megelevenedik: „a központi egyetem helyén vadon nőtt a bozót, és a klinikákat éppen hogy alapozni kezdték. A kertsek és a telepek csak lazán kapcsolódtak a belvároshoz, mind külön kis világ... Forrongó város volt ez akkoriban, a hirtelen növekedés lázában; az újságok telve parcellázási panamákkal és csatornázási visszaélésekkel... Lúktetett a provinciális élet, amely az egyetemi városi rangra való emelkedéssel magasabb színvonalra törekedett” [2].

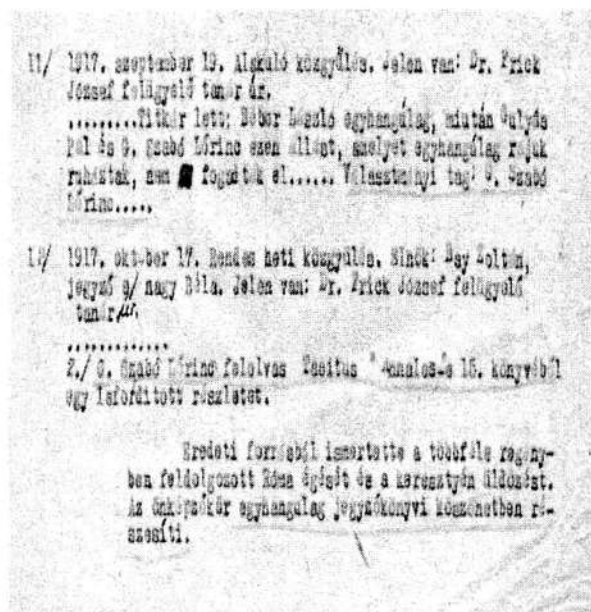
S végül halljuk a költő szavait: „...Debrecen – Itt voltam diák. Kollégium. Nagyerdő, első versek, első szerelem. Ez már komoly dolog, nem merek rögtönözve beszélni róla. Csak annyit, hogy nyolc éves koromban, a főutcán az első nap végigmenve, rosszul olvastam el egy órás cégtábláját. »Óriás és ékszerész« – így olvastam a feliratot, és hosszú hetekre elbűvölt az a tudat, hogy olyan városban élek, ahol óriások is laknak... Aztán persze kiderült a csalódás, a rettenetes csalódás. Debrecennek egy egész kötet járna, ha megírnám az életrajzomat” [3].

Debrecen és a kollégium örökre egybefonódik egymással. A Református Kollégium csaknem fél évezrede egyik fellegvára a magyar és egyetemes művelődésnek. Falai közt magas színvonalú oktató- és nevelőmunka folyik. Diákjai évszázadokon át parasztok, kézművesek, polgárok, kisnemesek soraiból kerültek ki, mint esetünkben is, akik aztán tanulmányaik végeztével megosztották környezetükkel az ott szerzett szellemi kincseket. A könyvtárban fáradhatatlanul gyűjtögették a tudomány és kultúra kiemelkedő alkotásait, s így sikerült rendkívül gazdag gyűjteményre szert tenni. A szabad művészetek, ókori klasszikusok, szent nyelvek, a filozófia és teológia alkotásain kívül helyet kaptak az orvostudomány, jogtudomány, csillagászat, botanika jeles művei is. Bay Zoltán így vall erről: „Hogy az iskola mennyire követte az európai művelődést, akkor láttam, amikor a kollégiumi könyvtárban nyolcadikos koromban kezembe került Newton híres könyve, a »Principia« foliáns kötetben, s első lapján a beírással: Georgius Marothy, aki azt Amszterdamban vásárolta az 1700-as évek valamelyikében. Íme, Newton könyve, melyről akkoriban azt mondták, hogy megfejtette a világ titkát, az 1687-es megjelenése után néhány évtizeddel már a Debreceni Kollégiumban volt” [4].

A kollégium azonban nemcsak tanulói elméjének pallérozásáról, annak szellemi táplálásáról gondoskodott, megélhetésükhöz anyagi támogatást is nyújtott az arra rászorulóknak: „Azt is el kell mondanom, hogy a Kollégiumban nem csak szellemi

táplálékot kaptunk. A Kollégiumnak sok alapítványa volt és ezért azokat, akik rászorultak, anyagiilag is támogatta. Én magam, aki református pap özvegyének a gyermeke voltam – az apám éppen abban az évben halt meg, amikor idekerültem – szintén ilyen alapítványtól kapott támogatást. Tehát ez az iskola nemcsak szellemiekben, hanem anyagiakban is igazi Alma Materünk volt” – vallja Bay Zoltán 1981. május 23-i látogatásakor a debreceni kollégiumban [5].

Feltétlenül említést érdemelnek még az önképzőkörök, melyeknek ugyancsak kimagasló szerepük volt a diákok életében, hozzájárulván annak a szellemi légkörnek a kialakulásához, melynek segítségével kiteljesülhettek az első szárnypróbálgatások. Az első irodalmi jellegű önképzőkör a 18. század végén Csokonai körül alakult ki, ennek írásos nyoma nem maradt fenn. A hagyomány a 19. század harmincas éveiben éledt újjá, akkor szerveződtek megint. 1854-től osztályonként alakultak, az egységes gimnáziumi önképzőkör 1889-ben jött létre. Nem lehet véletlen, hogy fénykorát éppen az általunk vizsgált időszakban élte.

1. kép Az önképzőkörök hétköznapijaiból*

Bay Zoltán egyébként 1910–1918-ig volt a Református Gimnázium jeles tanulója. Abba a Németh László által elnevezett „nagy osztály”-ba járt, amelyben Szabó Lőrinc mellett olyan osztálytársai voltak, mint Béber László újságíró, Békés István író és Gulyás Pál, aki Szabó Lőrinchez hasonlóan költő lett, vagy Törő Imre orvos, egyetemi tanár és Csanak Béla operettszerző. „Volt valami a levegő-

ben, ami arra ösztönzött minket, hogy a magyar kultúra munkásai legyünk” – jellemzi később a helyzetet a tudós [6].

De villantsuk fel kettejük első találkozását. Bay többször is, szinte valamennyi vele e tárgyat érintő beszélgetésben említést tesz róla, ezek közül talán az egyik legmegkapóbb, a maga módján ugyancsak lírai elemekkel átszőtt megközelítés, mely szerint: „Kis falusi gyerek voltam, amikor bekerültem a nagy debreceni kollégiumba, amelynek az udvarán zajosan játszottak, hancúroztak és szaladgáltak a gyerekek. Árván állottam ott egyedül, de aztán megláttam, hogy van ott valaki más is, aki ugyancsak nem vesz részt ebben a játékban, és akkor azt mondtuk egymásnak: »Hát akkor mi játsszunk együtt«” – emlékezik Bay Zoltán [7].

Barátságuk szövődésének pillanatát a költő így örökíti meg 1947-ben megjelent verses önéletrajzában, a Tücsökgzene XCIV. „rajzában”:

Az első tízperc

*De ez későbbi dolog. Amikor nyílt a tanév, azt hittem, senki oly idegen nincs még a sok bennszülött ivadék és civis-gyerek között, mint én. Mennyi arc! A vidék hada, kucsmában, szalonházott
... Első tízpercben a nagy udvaron, ahol a fiúkat bámultam, árván, vad játékukat, jött valaki, s halkán, objektíven így szólt hozzám: „Ha nem játszol te sem, ne nézzük együtt a többieket?” Megörültem. Kezeltünk. „A neved?” „Bay Zoltán.” Szép arca, szeme volt. Az első barát? Magányom osztolt. [8]*

De lássuk a Tücsökgzene megszületésének körülményeit, amikor is egy pasaréti nyári éjjel az ablakon beszűrődő tücsöknóta kiragadja a költőt a jelen gondjából, és átviszi a megszépült, vigaszt adó múltba – helyet adva az emlékezésnek. Szabó Lőrinc így vall erről: „...egy ostrom utáni, 1945-ös augusztusi éjszaka volt, itt a Pasaréten az előtt az ablak előtt, amelynél most is beszélek... Ekkor valami szellemidézés indult meg: az emlékező lélek száz meg ezer szikrázó képben látta gyerekorát, ifjúságát, egész addigi életét eleinte még hasonló ciripelő hangú helyzetekben és később már e féktelen életöröm e kis »hangászainak« jelenléte nélkül is” [9].

*A dokumentumok a MTA Könyvtárának kéziratárában találhatóak. Köszönet illeti a kéziratár munkatársait segítségükért.

A verseket olvasva lírai önéletrajzot tartunk a kezünkben, ami azonban nem pusztán egymás mellé rendeződő rajzok sora, hanem az érzelmek egyetlen nagy, egyetemes hullámokat vető folyamata, nemes egyszerűséggel, világossággal tárva fel a modern lélek kalandjait, vívódásait, küzdelmeit. Nevezhetjük *Baránszky-Jób László* megfogalmazásával akár emberi dokumentumnak is, amelyben feltárul az ifjúkor lélektana, megismerhetjük az alkotó költőt, megfordulhatunk vele együtt különféle városokban, tájakon, szellemi közösségekben. Szabó Lőrinc „debreceni érlelő korszak”-nak nevezi az általunk érintett periódust, melynek bő választékából most csak néhányat ragadunk ki.

A lírai megközelítés adott esetben az anekdotától a meditáció felé haladva három-négy verset fűz egymáshoz. A XCIV. számot viselő *Az első tízperc* szerves egységet alkot az öt megelőző *Gimnáziumban*, valamint az öt követő *Három lélek, Egérfogó* és *A nagyerdő* címűekkel.

A két fiú egymásra találása nem lehetett pusztán a véletlen műve, barátságukat számos közös vonás determinálta. Származásuk, indíttatásuk sok rokon vonást mutat. A papi családból való származás, a falujából kiszakadt gyermek rémisztő magánya, a mindennapok apró nyomorúságai, a gyötrő szegénység mind-mind egymáshoz vonzotta őket.

„Életrajzom, afféle igazi eseményekkel megrakott életrajzom nincs. Hiszen szegény ember vagyok. Minthogy azonban valami vázra mégis szükség van: *Miskolcon születtem, református vagyok, 24 éves. Apám mozdonyvezető*” – vallja a felnőttek sorába lépő Szabó Lőrinc, hogy mi is fontos egy ember fejlődésében, s szerénységében csak mozdonyvezetőként aposztrofálja édesapját, a Gáborjáni előneves, nemes papi családból származó, helyzetével meg nem békülő férfit. Igaz a G. betű az ő neve előtt is gyakran feltűnik.

„...*Balassagyarmaton jártam elemibe, Debrecenben gimnáziumba. Mindhárom várostól sok nyomorúság és testi-lelki nélkülözés emléke idegenít el*” [10] – folytatódik a keserűséggel, s egyben daccal teli vallomás.

Voltak azért felejthetetlenül szép pillanatok is, amelyek feledtették a hétköznapok egyhangú, időnként az éhezésig fokozódó gondjait. A felhőtlen játék már ifjúkorukban is konkrét ismeretszerzéssel párosulva érett élménnyé, el nem halványuló emlékké. Bay Zoltán így emlékezik: „Ezek az

építkezések hozták meg a mi aranyvilágunkat. A nagyerdei homokbuckákon az építkezés csak úgy volt lehetséges, hogy a dombok közé fahidakat építettek, melyeken keskeny vágányú iparvasúti kocsik (lórék) szállították az anyagot. A hidaknak persze maradt egy kis lejtése, s ez kitűnő hullámvasútat eredményezett nekünk; 4–5 markos diák föltolta a lórét a domb tetejére, akkor ráugráltunk és siklottunk lefelé. Jó volt ez mindaddig, míg nem jött a bakter a görbe botjával, messziről ittasan kiabálva és nem szalonképes nyelven adva a tanácsokat az úristennek, hogy mit kéne ezekkel az iskolakerülő fiatalokkal csinálni... Később – hatodik, hetedikes korunkban – két akkor még intakt homokdomb közé jártunk irodalmi megbeszélésekre, melyekben Szabó Lőrinc volt a főmester” [11].

Vagy ugyanez a „főmester” által versbe szedve az Egérfogóból:

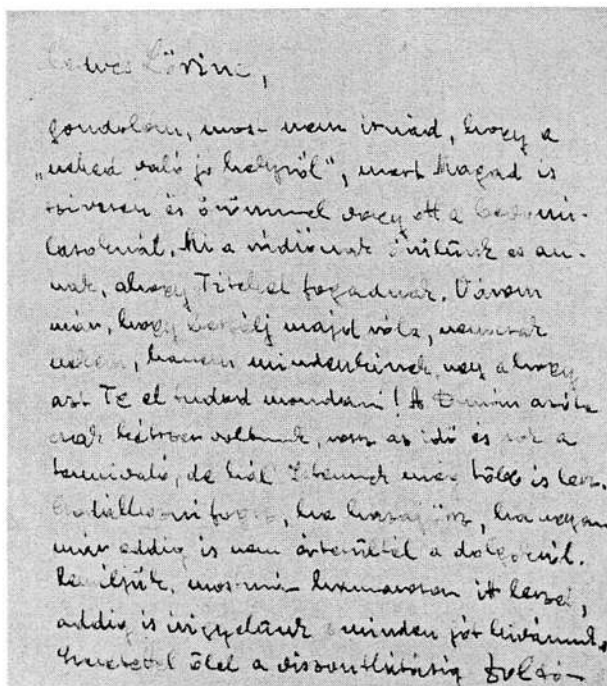
„...s döngettük egymást, s vackort, mogyorót szedtünk az erdön, csaptunk dáridót, sőt tanultunk is: vígan cincogó egerek, egy okos egérfogó szabadságában élünk, tudva csak, de alig érezve a rácsokat.” [12]

És a híres-nevezetes nagyerdő... Engedtesse meg, hogy ezúttal a teljes verset idézzük, mert bárminemű „csonkítás” csak kárára válna szerény elemzésünknek:

A Nagyerdő

Az erdő élni kezdett. Ősszel a játékorára előbb még maga a tomatanár vitt ki. Azután rabló-pandúr csábitott s a sovány vackor-szüret. Majd az ibolya és a szamóca, az ijj s a kelevéz, a sok szép vessző, sima, suhogó, mit a bokrok, főleg a mogyoró, olyan bőven kínáltak. Sohase kellett megvámi: már ígérete elég volt a kalandnak: a terep maga súgta az eseményeket, s a lélek hitte őket: boldogan szárnyalt álmodott izgalmaiban – s hogy ne legyen minden csak képzelet, ott volt körülöttem az élő keret, föl, Hadházig, zúgó birodalom, a zöld erdő a szőke homokon. [13]

Érdekes momentum, hogyan is ítélik meg egymást az egykori barátok: „Szabó Lőrinc nagyon korán indult. Emlékszem, az öreg Sinka már akkor megkülönböztetett figyelemmel kezelte, amikor még a latin nyelvtan elemi rejtelseiben bukdácsolunk.

2. a, b kép A háború sem szakította meg kapcsolatukat

Másodikosok voltunk, amikor komoly buzgalommal kezdte el latinra fordítani a Helység kalapácsát. Nem tudom emlékeztek-e arra, hogy ötödikes korunkban egy Scholastica Comediát írt. Akkor olvasta először Dantét s megszületett benne a gondolat, hogy az osztályunkat s tanárainkat végig viszi a Pokol, Purgatórium, Mennysországon. Keresett, humoros olvasmány volt az osztályban, egy ideig, míg aztán ő maga megsemmisítette, mert nem találta jónak.

...Azt kérdezed, tudom-e, hogy Lőrinc a Tücsökzenében azt a szép kis szonettet írta. Persze tudom. Az első tízperc a címe. Úgy történt, ahogy leírja s az első találkozás után Lőrinc és én nyolcadikig egy padban ültünk. Aztán elkerültünk egymástól, én hosszú ideig Berlinben, majd Szegeden voltam. Mikor Pestre kerültem (akkor már 36 évesek voltunk) egyszer szólt a telefon, majdnem megisméltődött Az első tízperc, mert azt mondta bevezetés nélkül: mondd, miért ne találkoznánk ismét? Attól kezdve megint állandó lett a barátság, egész 1948-ig. Akkor egy szép tavaszi vasárnapon egész nap náluk voltunk s míg Lőrinc beszélt, én csak bólintgattam, mert a torkomat fojtogatta a tudat, hogy én búcsúzni jöttem, de ő nem tudja. Nem volt szabad, hogy tudja, mert a rendőrségen mit mondott volna később, hogy nem jelentette a szökésemet. Ez volt a búcsúm abban az időben testvértől, barátától" [14].

A távolság sem lehetett akadály, idegenből is gyakran történt levélváltás Bay Zoltán emigrálása előtt és után egyaránt.

megjöttél a Párisban. Ende-
les messze es az angyal, a
magyarok bevezetésére mel-
lett a helyen minálját a legjól
dolgozik a karbonátokban,
amikor nyugaton és a csele-
vel bevezetésre övve a la-
mit. Sok indoklás emellett is-
mertem meg.

3. kép Egy 1937 augusztusában kelt levél érdekes részlete

Mi kötheti össze a természettudóst, az atomfizikust a költővel, az álmodozóval? Hogyan lehettek ennyire jó barátok? Hogy csaknem végletes példákat vegyünk Bay baráti köréből, mondjuk Szabó Lőrinc és Neumann János nincsenek-e óriási távolságban egymástól? Ezek a kérdések fogalmazódnak meg „Lóciban”, Szabó Lőrinc fiában, édesapja barátjával készített, villámriportnak nevezett interjúja során.

A kérdések nem lehettek véletlenek, hisz nyilván jól tudta a családi elbeszélésekből, hogy maga Szabó Lőrinc is – talán bátyja biztatására – először a műegyetemre jelentkezett, és csak később állt bölcsésznek. A feleletet pedig a sokat látott, sokat megélt ember bölcsessége mondatja: „Ezt csak az első pillanatban látja így az ember. Eszembe jut egy 1916-os eset. Debrecen, kollégium. Valamilyen diákgyűlés volt. Valószínűleg önképzőkörvita. »Sic itur ad astra?«, vagyis: *Hogyan jutunk a csillagokba? Szabó Lőrinc felállt, s azt mondta: »Erre csak a költészet képes!« Utána felpattantam én, a szintén 16 éves, és lelkesen mondtam a magamét. »Nem! A tudomány! Hiszek benne, hogy a tudomány egykor le fogja győzni a gravitációt. Ki fog szabadulni az ember a csillagok felé!« Most, hetven évvel később egy kicsit módosítok. Finomítok akkori mondataimon. Szabó Lőrinc és Neumann nem lehet meg egymás nélkül. Kiegészítik egymást. Ihletre, elképzelésre, intuícóra a tudósnak ugyanúgy szüksége van, mint a költőnek. A tudomány is csak a művészet szárnyán tud felemelkedni!” [15]*

Csöppnyi nosztalgia is vegyül már ezekbe a szavakba, és valószínűleg az általunk választott többi Bay Zoltán-idézetbe is. Mivel magyarázhatjuk ezt? A hosszú évtizedekkel, amiket megélt, ellentétben a korán elhunyt Szabó Lőrincel? Az idő által megszipitott múlttal? Netán a hazájától külső körülmények miatt elszakadni kényszerült ember szomorúsága ez? Nehéz lenne erre választ adni. Talán majd az utókor eldönti, hiszen Bay Zoltán sorsában sok jeles tudósunk osztozott.

Irodalom

- [1] Debrecen története III. (1849–1919) Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. p. 68.
- [2] BÉBER László: Szabó Lőrinc érlelő diákévei. Előadás a debreceni Déri Múzeumban az 1960. május 28-án tartott Szabó Lőrinc-emlékülésen.
- [3] SZABÓ Lőrinc: Amikor debreceni diák voltam. Az ígéret városa. Szabó Lőrinc Debrecen-élménye. Debreceni Irodalmi Múzeum, 2000. p. 61.
- [4] BAY Zoltán: Emlékeim a 450 éves Debreceni Református Kollégiumról. = Fizikai Szemle, 38. köt. 12. sz. 1988. p. 442.
- [5] NAGY Mihály: Egy életmű szilánkjai. Debrecen, 1997. p. 166.
- [6] BAY Zoltán: Emlékeim a 450 éves Debreceni Református Kollégiumról. = Fizikai Szemle, 38. köt. 12. sz. 1988. p. 442.
- [7] A „Tücsözkzene” hősei. Bay Zoltánnal ifjabb Szabó Lőrinc beszélget. = Természettudományi Közlöny, 125. köt. 8. sz. 1994. p. 355.
- [8] SZABÓ Lőrinc: Tücsözkzene. Rajzok az élet tájairól. Budapest, 1947. p. 98.
- [9] SZABÓ Lőrinc: Napló, levelek, cikkek. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974. p. 96.
- [10] I. m. p. 24.
- [11] BAY Zoltán: Emlékeim a 450 éves Debreceni Református Kollégiumról. = Fizikai Szemle, 38. köt. 12. sz. 1988. p. 441.
- [12] SZABÓ Lőrinc: Tücsözkzene. Rajzok az élet tájairól. Budapest, 1947. p. 100.
- [13] SZABÓ Lőrinc: Tücsözkzene. Rajzok az élet tájairól. Budapest, 1947. p. 101.
- [14] Bay Zoltán levele Béber Lászlónak, 1968. június 18.
- [15] Sic itur ad astra. Szabó Lőrinctől Neumann Jánosig. Villámriport egy Garden Partyn. = Képes 7, 22. sz. 1986. p. 29.

Árvayné Kucsera Judit
(BME OMIKK)

Információs rendszerek és állományfejlesztés a közkönyvtárakban

Az állományfejlesztés a könyvtáros egyik legfontosabb feladata. Az integrált számítógépes könyvtári rendszerek sok segítséget ígérnek ehhez a tevékenységhez. Kérdés, élnek-e velük, s beváltják-e egyáltalán ígéreteiket? A jelen kutatás célja az volt, hogy megvizsgálja a *közkönyvtári állományfejlesztés* gyakorlatát, megállapítsa, miképp támogatják a számítógépek és információs rendszerek ezt a munkát, s jelezze, hogyan lehetne javítani ezeken a rendszereken a szelekciót végző könyvtáros szempontjából.

Az e területen folytatott korábbi kutatások rövid áttekintése után a szerző bemutatja vizsgálatának területét, résztvevőit, anyagait és módszereit. Maryland (US) 23 megyei könyvtári rendszere közül 12 vett részt a felmérésben az állam különböző területeiről, jól reprezentálva ezzel az átlagos helyzetet. A kutatás során felkeresték mind a 12 résztvevőt, s előre megtervezett interjúkat folytattak a helyszínen; a rögzített anyagot visszaküldték észrevételezésre és kijavításra. A felkeresett megyei könyvtári rendszerek változatos képet mutat-